ՇԱՐԺՈՒՄ
ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՏԵՍՈՒ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԵՒ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՀԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Աշնան սկիզբներն՝ նեղուելով կուրծքի տկարութենէ՝ հարկադրուեցայ պահ մը դեւանալ գրական ասպարէզին, ուր կը գտնեմ միանգամայն տառապանքս եւ սիրափանքս։ Երբ գիտնայի թէ պիտի մեռանիմ քանի երես գիր գրելով — այսինքն Հոկտեմբերի *Շարժուն* պատրաստելով — , ապաքէն չը պիտի վարանէի. մանաւանդ այնքան ինձ քաղցր է յաւէտ։ Սակայն հաւոգուած եմ թէ գրական աշխատութիւնն ոչ թէ մահս պիտի վրուպացնէր, այլ հիւանդութիւնս պիտ՝ երկարէր. ուստի միտքըս ու ձեռքս անգործ թողուցի, մինչեւ որ բժիշկս ինձ թոյլ տուաւ վերսկսիլ գրական աշխատութիւններս ու դասախօսութիւններս։

Բժիշկս վաղեմի բարեկամ մ՚է, զոր վերստին գտայ յիւսկիւտար՝ նիւ յիշատակաց հետ։ Իրրեւ ինձ բարեկամ եւ իբրեւ բարեկամ ազգին, գիս անձնուիրաբար դարմանեց Մեծապատիւ Տէր Տօդդօս Սիմոն Սեդրոսեան։ Արդ, ազգին սպառաւորն՝ ազգին բարեկամին հրապարակաւ կուգայ յայտնել իւր սահմանափորին շնորհակալիքն. եւ *Շարժուն* նուիրական սպարտք կը համարի պանծացնել երիտասարդ այդ արդեն բազմափորձ՝ եւ յաւէտ հանճարեղ բժիշկ մը, որ բարեկամ է կրթութեան, գրականութեան եւ ժողովրդեան։ Տօքթօր Սեդրոսեան՝ իւր բժշկական ուսումներն Աքքունի բժշկական վարժարանին մէջ աւարտելէ յետոյ՝ դարմանած է յԱղրիանուպոլիս հազարաւոր հիւանդներ, եւ հետզ ուրեմն ի Բարիզ քանի մը տարիներ անցուցած է Համալսարաններն ու Հիւանդանոցներն այցելելով։ Մեզպուրեան ու Գէրպէրեան բարեհամբաւ վարժարանաց Տնօրէնութիւնք, բարեթաղդութիւն մը համարելով այսպիսի բժշկի

ներկայութիւնն յիւսկիւտար, յանձնած են նմա՝ հսկել առողջական նկատմամբ սոյն արդիւնաւոր հաստատութեանց վրայ։

Պարաք կը համարիմք նմանապէս շնորհս ունել ջերմապես առ Մեծապատիւ Տէր Տօքթօր Տիրան Գաբամաճեան, ամենաբժան Ատենապետ Հոգաբարձութեան Ս. Ներսիսեան վարժարանին Հասգիւղի, որ սոյն վարժարանին մէջ դասախօսութիւնս վերսկսած պահուս՝ բարեկամ բժշկի մ՝ունկամբ ունկնդրեց կուրծքս եւ չը գլացաւ հարկաւոր հրահանգներն տալ։

Հուսկ ուրեմն յաւէտ շնորհապարտս սիրոյ մեծամ այն անձանց՝ ոյց գլուխն ամենասիրելի Երիմեան Սրբազան Հայրիկն՝ որք անձամբ կամ գրով սիրոփեցին զիս հիւանդութեանս միջոցին։ *Առաւելի* Տնօրէնութիւնն ոչ մարդ դրկեց, ոչ գիր եւ ոչ ծանուցեալ — անիծեա՛լ — պահանջքս, զոր քանանձանօք խնդրած էի յաւուկ նամակաւ։

ՀԱՅՐԻԿՆ Ի ՀԱՍԳԻՒՂ

Հասգիւղ թաղն, որ կը վայելէ տակաւին ուսումնասիրութեամբ ազգասիրութեամբ եւ ընտրասիրտութեամբ, ազգային Տօնացոյցին ամենագեղեցիկ աւուրց մին տօնախմբելու համար՝ ոչ եւս, աւա՛ղ, ունենալով իւր Ներսէս վարժապետանոցն, հրաւիրեց Երիմեան Սրբազան Հայրիկն։ Սրոց Թարգմանչաց տօնին օրն Նորին Ա.մենասպասութիւնն հանդիսաւոր պատարագ մատուցանելէ յետոյ Ս. Սահմանոց եկեղեցւոյն մէջ, թափորով առաջնորդուեցաւ Ս. Ներսիսեան վարժարանն՝ որ կը տօնէր իւր պաշտպան սուրբերն, Ներսէս Շնորհալին եւ Ներսէս Լամբրոնացին։ Հայրիկն օրհնեց եւ խրախուսեց զՆ. Ներսիսեան սանունս։ Հետեւեալ օրն ալ բարեհաճեցաւ Նորին Ա.մենասպասութիւնն՝ ներկայ գտնուիլ Ներսիսեան սանուց պատուանիշ-

Ներու բաչխման, ի խրախոյս աշակերտաց, ուսուցչաց եւ պատուարժան Հոգաբարձութեան որ, թաղին նիւթապէս աննախանձելի վիճակին մէջ և դպրոցին մեծահարուստ նախկին աշակերտաց ոմանց անտարբերութեանն առջեւ, հարկադրուած է մեծամեծ զոհողութիւններ ընել՝ որպէս զի դիտուածքեան լսելիս բոլորովին չը զրկուին ուսանողք այն վարժարանին, որ ըսած ի սկզբան թաղս խակ կը տարածուէր էր երբեմն։ Հանդիսիս խմբագիրն, երբեմն ուսանող եւ այժմ ուսուցիչ Ս. Ներսիսեան վարժարանին, տկարութեան պատճառաւ չը կրնայ մասնակցիլ իւր բարեսիրական որորանի մեծագոյն ծոնին։

ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ա՝Ն ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ

Տ. ԽՈՐԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱՐ-ՊԷՅ

Յաւէտ լինձ պատիւ մ՚է Ձեր Գերապատուութեան հետ խօսիլ ի մասնաւորի կամ ի հրապարակի։ Ես պատանեակ էի, դուք քերթօղ մ՚էիք գերահոչակ. սքանչելի գործեր կը գրէիք յանդաւոր եւ արձակ. հոգւով քան աչքերով կը կարդայի. եւ կը հիանայի Ձեր գրչին վրայ, կը հիանայի Ձեր քերնարին վրայ։ Դեռ այս վայրկենիս, առ Ձեր Գերապատուութիւն կը տածեմ նոյն հիացումն։ Այլ այս վայրկենիս, գրչիս վրայ դառն պարտաւորութիւն մը կը դնէ Գրական խնամատարութիւնն. հարցնել Ձեր Գերապատուութեան թէ կրօնքն անհաշտ կը գա-

տէք գիտութեան հետ. թէ կը ցանկա՞ք՝ այն Հայ վարժարաններէն ուր կը դասախօսուի՝ արտաքսե՞լ Բնական պատմութիւնն, արտաքսե՞լ Դիտութիւնն: Ինձ քաղցր է հաւատալ թէ չէք ցանկար այդ. այլ յԱտենի Ազգային ժողովոյ ցանկացած էք այդ, ի դիմաց կրօնական ժողովոյ Ձեր համարատուութեան մէջ ցուցամատելով երիտասարդ մը՝ որ կը քարոզէ Տարուբինեան վարդապետութիւնն: Ինձ անկ չէ պաշտպանել վարդապետօղն. այլ ինձ պարտ է պաշտպանել վարդապետութիւնն:

Եթէ Ձեր Գերապատուութիւնն անկեղծօրէն վախքէր Բնական պատմութեան՝ հետեւաբար եւ բոլոր գիտութեանց՝ բարձրանն յուսումնական յայտագրաց, եթէ—Տէր մի՛ արասցէ—կրօնական ժողովն լիշխանութիւն ունենար, գիտէ՞ք ինչ պիտի պատահէր, Գերաչնորհ Ս. Հօր: Խաւարչտին դարուց տեսարաններուն նորէն հանդիսատես պիտ՝ըլլայինք. բոլոր երկրաչափական, բնագիտական ու տարրագիտական դործիք, բոլոր երկրագունդք որք կան ի վարժատունս եւ ի մասնաւորաց տունս, դրեթէ բոլոր այն գրքերն ու Հանդէսներն՝ որք կը հրատարակուին այսօր, Սարսայ-Պուրնուէյն ի ծով անդր պիտի նետուէին՝ որպէս եղաւ էր երբեմն: Ո՛չ իսկ Պիւթագորեան Ազիւսակ մը ներելի պիտ՝ըլլար պահել, զի Քանակագիտութիւնք՝ ըստ Դրական իմաստասիրութեան՝ հիմունքն են ամենայն գիտութեանց. գիտութիւնք զիրար կը ծնանին յաջորդաբար. եւ ո՛վ որ ընդունի Պիւթագորեան Ազիւսակն, հարկաւորապէս, արտաբանապէս պարտի ընդունիլ Տարուբինի դասակարգութիւնն: Եկեղեցի մը կառուցանելու համար, այնպէս չէ՞, հարկ է

դիանալ ճարտարապետութիւն· արդ, Բարիզի Ճարտարապետութեան դպրոցին մէջ այսօր կ'աւանդուին կամ կը պահանջուին բոլոր դրական դիտութիւնք՝ որոց դասուն մէջ է բնական պատմութիւնն, Տարրբնեան վարդապետութիւնն· այս պայմանաւ մարթ է կատարեալ ճարտարապետ ըլլալ։

Եւ եթէ դիտութիւնք անհրաժեշտ են՝ եկեղեցին նիւթապէս կառուցանելու համար, մինչ նուազ անհրաժեշտ են՝ զայն բարոյապէս ալ կառուցանելու, զայն կանդուն՝ (կամ նուիրական բառով) հաստատուն պահելու համար։ Գեղեցիկ բացատրութեամբ մը՝ վարժարանն անուանեցիք երբեմն նախադաւթին եկեղեցւոյն· Հայ ազգն ողջոյն եռանդագին ծախահարեց յայնժամ Ձեզ այդ սքանչելի բացատրութեան համար։ Այլ կ'աղաչեմ, ի՞նչ կ'իմանայիք այդ մեծ բառով՝ ՎԱՐԺԱՐԱՆ· Եթէ կ'իմանայիք վայր մը, յարկ մը, յորում տիրացու մը՝ մանկանց միմիայն աղօթք կ'ուսուցանէ, Հայ ազգն ողջոյն յետս պիտի կոչէ իւր ծախահարութիւնն։ Ի՞նչ հարկ վարժարան հիմնել, եթէ այդ հաստատութեան յայտադիրն աղօթիւք լցուած պիտի լինի· ի՞նչ հարկ նոյն իսկ եկեղեցի կառուցանել, եթէ ժողովուրդն հոն պիտի հաւաքուի սարզապէս աղօթելու համար մեքենաբար· Լաւագոյն չէ՞ հետեւելով արդի սուտատայականաց արամաբանական օրինակին՝ աղօթքի մեքենաներ հնարել։

Ես կը հաւատամ, Գերաշնորհ Ս· Հայր, թէ կը-րօնի մասին Ձեր սուրբ նախանձայուզութիւնն է որ ըզՁեր Գերապատուութիւնն յիւտենի Ազգային ժողովոյ նշանակել յորդորեց Տարրբնականութիւն քարոզել երիտասարդն։ Հայ երիտասարդութիւնն

օր ըստ օրէ նուազ եւանդուն ի կրօնս ուսանելով, կը սազնասիք, եւ ախամայ ի՛սլճակիք սազնասի ձայն մը՝ որ օղօ-տա-փիներու խորերէն դպցես կը հասնի։ կը հաւատամ՛ ես՝ ըսի՝ Թէ Ձեր չարժառիթն ազգասիրութիւնն է, կրօնասիրութիւնն է (բայասպութիւնք որք համանիշ են Հայոց հասար)։ Դուք ալ հաւատացէք, Գերաշնորհ Ս. Հայր, Թէ Ձեր Գերապատուութենէն ոչ ընդհատ կը սազնասիմ՝ ի սեռ մերայնոց կրօնական անտարբերութեան՝ ես, որ Տարոնիանաւուրիւն յօդուածոյն հեղինակէն յառաջ, Իմաստասիրական թռուցիկս ի վեր, կը քարոզեմ իմաստասիրական նպատակն վարդապետութիւններն, — եւ որ՝ փակագծի մէջ՝ երբեք չարժանացայ նշանակութեան Ձեր Գերապատուութեան կողմանէ, Թերեւս այն պատճառու պի՝ որպէս կիլիկեայ դեռահասակ հողեվոյ գործիչ մ՚ինձ կը դիէ, միշտ կը յուսահատիմ՝ թեւ աննամաք յոյս եմ, եւ միշտ կը թերեհաւատիմ՝ թեւ հոգւով հաւատք եմ համակ։ Ա՛յո, կը սազնասի հայրենասէր հոգիս, երբ Հայք եւս քան զեւս կը հեռանան այն ազատ եկեղեցիէն որ պատուարն ու պարծանքն է միանգամայն Հայութեան։

Եթէ ներէք ինձ խորհրդածել, Գերաշնորհ Ս. Հայր, պիտի համարձակիմ ըսել Թէ Հայ ազգին կրօնական յարաճուն անտարբերութիւնն ունի կըրկին պատճառներ. եւ այդ պատճառաց ո՛չ միւն է նոր խնամասիրութիւնն, որ առ Հայս կը ծաւալի հեթըղհեաք՝ տարբեր ձեւերու տակ։ Պատճառաց միւն ազգային դատախարակութեան մէջ է. միւսն՝ եկեղեցականաց ընդհանրապէս անարժանութեան մէջ, ներեցէք ինձ ըսել։ Ա.ռ նախնի Յոյնս, դատախարա-

փորձով դիտեմ թէ ոչ. Սկսա դասեղանիս վրայ քովէ քով դրուած են Տարուբինի՝ զոր կը ըանադրէք, եւ Աստուածաշունչ՝ զոր կը պաշտէք — ինձ հետ: Ընդհ՚ր Հայ եկեղեցւոյն եւ նոր իմաստասիրութեան ընդմէջ բանալ անդունդ մը, քանի որ այդ անդունդն ոչ իւիք կրնայ լեցուիլ այլ միայն այն վարկով զոր դուք կը վայելեն Հայ եկեղեցականք...: Ա՛հ, յետս կոչեցէք Ձեր բացագանչութիւնն, Հ՚ր Սրապեան. եթէ փոխակերպութիւն (Transformisme) հերքելու համար պիտի յենուք վիրհոգին, փոխակերպականք Հեքէլն ունին իրենց եղեն. եւ դիտութեան մէջ, հանապազ աչակերտն իրաւունք ունի վարպետին դէմ. նաեւ, նա որ ամենուն վարպետն է, ամենակարան կէօթէն՝ որ Ձեզ նման քննող ալ ունէր՝ դասած եւ Տարուինն ու Հեքէլէն յառաջապացուցած եւ հանճարի հմայիւքն ամենապայծառ ամենահաւատոյց կացուցած է փոխակերպման կամ բարեշրջման օրէնքն:

Այդ, եթէ նախանձախնդիր ենք կրօնից եւ ազգային նուիրական աւանդութեանց պահպանման, բարենորոգենք մեր ազգային դաստիարակութիւնն: Արգելիչ մի՛ լինիք. եղէք միշտ հիւրընկալ: Դրսեան դիտութիւններն հիւրընկալեցէք այն կղերական Դասարանին մէջ, զոր պիտի հիմնէք. եւ ամեն քարոզիչ իւր թաղի վարժարանին մէջ պիտի ունենայ Թոզ որ ազգային դաստիարակութիւն ընդունի Հայ մանկտին. պի կեդրոնին, աւա՛դ, անհնար պիտ՚ըլլայ՝ մ՚ի դիտէ դուռ որքան ժամանակ՝ դպրծօն հակօտութիւն մ՚ընել ազգային վարժարանաց վրայ՝ դպրս մէջ ազգային եկեղեցական ուսումներն պարտաւորիչ եւ հրապուրիչ ընել ջանալով

կաթիլնեն՝ որպէս գիտէք՝ երկու հիմունք ունէր կամ երկու բաներէ կը բաղկանար. մարմնաւորը, եւ ուսումն ի բերան Հաւերական քերթուածոց: Պաշտել մարմինն ու պաշտել նախնիքն. ահաւասիկ սկզբունքն Հելլենական դաստիարակութեան. Ապա մը բոլոր անհատը պէտք է կարողըլլան կանգուն քայլել եւ ոչ կորագլուխ՝ որպէս կը քայլենք մեք. միւս կողմէն պէտք է որ ապրի մը բոլոր անհատը կարօղ ըլլան օտարի մ'ուսուցանել իրենց նախնեաց աւանդութիւնները: Այսպիսի դաստիարակութեան մ'արդիւնքն ի՞նչ կ'ըլլայ. ոչ փորձելի, այլ փորձեալ բան մ'է սակ. Այս եղանակաւ դաստիարակեալ ազգ մը մարմնով ու մտօք քաջաւոջ, զգօն, կարգապահ, օրինապահ, աւանդապահ ազգ մը կ'ըլլայ. յարևալ կը մնայ սերտիւ իւր ազգային եկեղեցւոյն — եւ այն ազատամիտ Պետութեան որ յարգեց իւր եկեղեցին, իւր լեզուն, իւր մտաւեւնագրութիւնն. յարեալ կը մնայ Օսմանեան Պետութեան:

Եւ սակայն՝ արդէն յայտնեցի՝ պարզօրէն ազօթաւոյր մը չէ մեր ազգային եկեղեցին. հոն կայ կենդանի բարբառն՝ որ կը մեկնէ նախնեաց բանքն. հոն կայ բեմն՝ առ խորանին. հոն կայ կղերն, հոն կայ քարոզչէն, այր ամէն մէջ է դաւազանն օձագլուխ՝ նշանակ իմաստութեան, դիտութեան, մեծագոյն կարողութեան: Եւ ժողովուրդն իւր քարոզչէն կը սպասէ դիտութեան խօսքեր, եւ ոչ դիտութեան դէմ խօսքեր: Անհնարը է մէմէ Տարուբեան հաշտեցնել Աստուածաշնչին հետ. անհնարը է մին միւսով մեկնել. անհնարը է միանգամայն կարդալ դասըս իմաստասէրներն եւ հիանալ Սուրբ Գրոց վրայ.

Հուսկ ապա, Գերաչնորհ Ս. Հայր, ներումն կը խնդրեմ Ձեր Գերապատուութենէն համարձակաբան այս գիտողութեանցս համար. կը յիշեմ աստանօր Բրիտոնէութեան հիմնարկութեան համար ասուածմարդոյն չքսեմ անհրաժեշտ այլ ամենամեծ օժանդակն եղող Պօղոս առաքելոյն խօսքն, որով կը կնքեմ թուղթս Թերաբան. «Ասպա ուրեմն թէեւ դրեցի ես առ ձեզ, ոչ վասն այնորիկ որ զրկեացն, եւ ոչ վասն այնորիկ որ զրկեցաւն, այլ վասն յայտնի լինելոյ փութոյն ձերոյ որ վասն մեր առ ձեզ առաջի Աստուծոյ»:

ՊԱՐՏԻՔ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՆԴԷՊ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Առ Գեր. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Նար-Պէյ.— Ի Հանդիպիս պիտի գոնուին գոյգ բարգմանութիւնք: Մին է՝ *Նախնական կրթութիւնն ի Միացեալ-Նահանգս յօդուածն՝* դանեալ ի *Հայ յՕտարգրեն Տնեսագիտաց*, զոր յերկուց ամաց հետէ կ'ընթերնուի ի շնորհս Ձեր Մեծաշուք Հարազատին. միսն՝ ներկայ ճառիս բարգմանութիւն է, ճառ՝ զոր «Ցաղագս գիտութեանց յառաջադիմութեան Բրիտանական ընկերակցութեան» մէջ արտասանած է Սըր Լայըն Բրէֆէյր եւ զոր հրատարակած են Ցռանասական կրկին Հանդէսք, *Գիտական Հանդէսն* եւ *Կրթութեան համազգային Հանդէսն*. Այս վերջին ամսաթերթին՝ ում բաժանորդ եմ՝ կը բարգմանեմ սոյն գիտայորդոր ճառն, եւ խոնարհաբար կը ձօնեմ գայն Ձեր Գերապատուութեան, որ՝ յԱտենի Ազգային Ժողովոյ՝ գիտութեան ոսոխ հանդիսացաք, մինչդեռ կոչուած էիք իբրեւ աշխարհածանօթ մատենագիր եւ իբրեւ Նախագահ Հայկազնեան Կաճառին (որ նիստի տեղ հանգիստ կ'ընծ տարբադղարաբ) ջատագովել գիտութիւնն եւ հովանաւորել գիտուններն — կամ մանաւանդ գիտասէրներն, ըստ որում յոյժ մեծ է *գիտուն* անունն:

Այս ամբոխոյն վրայ բազմելով, չէի կրնար մոռնալ թէ մեծ իշխան մ'է նախագահած այս ընկերակցութեան՝ առտուընէ իսկ։ Պետութեան մէջ իւր բարձր դիրքը մեծ, մեծ եւս է նա սիրուելու առ մարդկութիւն, առ արուեստս եւ առ դիտութիւնս՝ որովք զարդարին։ 1859ին, առտուընէ կ'ունկնդրէի Ալլէյու իշխանի պերճախօս ճառին եւ խնամտուն խորհրդոց։ Անդամ իւր արքունեաց, առանձնաշնորհն ունէի նմա հետ ուսումնասիրել դիտութեանց յառաջադիմութեան վերաբերեալ խնդիրներն։ Առաջի ձեր առենախօսելու կոչուելով, կամեցայ վերընթերնուլ իւր առենախօսութիւնն, ներշնչուելու համար այն խորհուրդներէն զորս կուտար այնպիսի բարձր հեղինակութեամբ մ'եւ այնպիսի իշխանական պայծառութեամբ։ Այդ առենաբանութեան մէջ գտայ բնաբանն իմ ճառիս՝ դիտութեան ու պետութեան յարաբերութեանց վրայ։

«Մաղթենք զի օրէնսդիր իշխանութիւնք եւ պետութիւնն հուսկ ուրեմն ունկն դնեն դիտութեան պահանջմանց։ Ո՛չ եւս ձեռն յայնժամ ալիսի կարկառէ դիտութիւնն. այլ խօսք պիտ' առնու նախընտիր որդւոյ մը նման, վտահ ըլլալով հայրական յանձանձանացն՝ իւր բարեբաստութեան նկատմամբ. պարտի պետութիւնն՝ ըզդիտութիւն համարել իրրեւ տարերք զօրութեան եւ բարգաւաճման։» (1)

Ցոյժ կը հետեւի թէ սերտ ըլլալ պարտին դի-

(1) Մեր բարեխնամ կառավարութեան նշանաբանն ալ այս է։

տութեան ու պետութեան յարաբերութիւնք, քանի որ գիտութեանց յառաջադիմութիւնն հանրային բարօրութեան վրայ կը ներգործէ։

Նախնիք, Յոյնք եւ Արարք մանաւանդ, գիտութեանց հովանաւորութիւնն ի պարտեաց պետութեան կը նկատէին։ Մինչեւ դարուն մէջ դադարեցաւ հովանաւորութիւնը, եւ հնդետասաներորդ ու վեցտասաներորդ դարուց դպրութեանց վերածնութեան ժամանակ ի մուտս ծնան գիտութիւնք։ Մեր օրերն եւեթ, Ալմանիան ու Ֆռանսան՝ գիտական ուսմանց կարեւորութիւնն հասկցան։ Անցեալ դարուն մէջ Ֆռանսան ունէր լաւագոյնն, Ալմանիան ունէր լայպնիցն. եւ սակայն երկուքին եւս քաջալերչը հանդիսացան իրենց գիտնոց։

Երբ Սոսկման կառավարութեան օրով լաւագոյնն ի մահ դատապարտուեցաւ, աղերսագիր մը մատուցուեցաւ Հանրային Փրկութեան մանաւանդ զովին, խնդրելով որ այդ մեծ գիտնոյն գլխատումն յետաձգուի՝ մինչեւ որ ի գլուխ հանէ կարեւորագոյն իւր փորձարկութիւններն։ Աղերսագրին պատասխանն եղաւ. «Գիտնոց սէտք չունի Հանրապետութիւն»։

Քանի մ՚ամեր յառաջ, անուանին Ֆրէյէռիկ-Կիյօմ՝ Ֆռանգֆօրդի Համալսարանին մէկ պրոֆեսորութեան՝ տեղն կը մրմնջէր. «Ունկի մը բնական խելք՝ հազարակրամ մը համալսարանական գիտութեան է համարժէք։»

Գաղղիան եւ Գերմանիան այսօր պիտի չհնչէին այս խօսքերն արտասանած ըլլալնուն համար. զի երկուքն եւս գիտութիւնն յառաջ տանելու համար

ապրուս ջանքեր ի գործ կը դնեն իրենց ելմտական միջոցաց օգնութեամբ։

(Շարունակելի)

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ

Ո՛չ պատերազմ. — Բարեկարգութեան գործն ի Տաճկաստան. — Պետական վարժարանաց Հայ ուսուցիչք. — Վարժապետք եւ Առեւելք. — Ազգային անցքեր եւ անձեր. — Գրաբար հանդէս մը.—Վախճանք։

Որքան կարեւոր դէպքեր պատահեցան Շարժումին վերջին թուոյն հրատարակութենէն ի վեր։ Տիրոջս հիւանդութիւնն այդ դիպաց անուշտ ամենէն անկարեւորն է, պի կեանք եւ մահ միեւնոյն նշանակութիւնն ունին Ադամ Ոչնչասէրին համար։ Գիտաքական աշխարհին հորիզոնն նորէն կը մթագնի գոգցես. Ըստ ոմանց, պատերազմունք անհատի մը կամ պետութեան մը կանք ու յանցանօք տեղի կ'ունենան. Սակայն իրողութիւնն այն է թէ բնական օրէնք է պատերազմն, եւ ընկերութեանց յառաջադիմութեան անհրաժեշտ պայմանն է պատերազմն. Եթէ մարդուս ձեռքերն՝ յերկինս համբառնալու կամ հողն հերկելու համար ստեղծուած ըլլային, եթէ մարդիկ՝ իրենց ժանեաց եւ ըղունգներուն՝ սեղանին չուրջ եւ սբրահներու մէջ միայն պէտք ունենային միշտ, եթէ մարդոց սիրտն զգացմամբ մը միայն՝ այն է սիրոյ՝ օժտուած ըլլար, անշուշտ լաւ բան պիտ'ըլլար։ Սակայն այնպէս չէ. Իրական աշխարհն հանապազ չը նմանիր տեսլական աշխարհին, ուր չիք արատաւոք այլ կայ ժոլիտ միայն։ Բայց մեզ անկ է մաղթել որ ընդ միշտ խաղաղութեամբ ապրինք ընդ

հովանեաւ մեր բարեվանամ կառավարութեան, որ բոլոր ուշադրութիւնն ներքին բարեկարգութեան արդիւնաւէտ գործին է նուիրուած։ Անզգալակից որքան բան փոխուեցաւ, բարեփոխուեցաւ մեր երկրին մէջ։ Եւրոպայէն հողագործի վիճականաւ վերադարձող երիտասարդք՝ ապրելու համար լեզուագիտութեան դասատու կ'ըլլային. այսօր ամենքն ալ պաշտօնի կը կոչուին, — բացի մէկէն, որ պաշտօնն է դոգցես յաւէտ թշնամութիւն ընել ուրոյն՝ ի նմանի յաւէտ ընդունած ծառայութեանց փոխարէն։ Միւս կողմանէ, բժշկութիւն ու փաստաբանութիւն ուսանելու համար յԵւրոպա գնացող պատանեաց չորի պատանիք կ'երթան յԵւրոպա եւ յԱմերիկա՝ հողագործութիւն ուսանելու համար. որովհետեւ դիտեն թէ Տաճկաստանի ժողովրդեան չորի Տաճկաստանի հողն ալ դարմանուելու՝ ուշակուելու կարօտ է. որովհետեւ ապահով են թէ վերադարձին ի պաշտօն պիտի կոչուին եւ լիուլի վարձ պիտ'ընդունին։ Արհեստից, Գեղարուեստից, Հողագործական, Հանքաբանական, Անտառաբանական, Վաճառականական, Քիմնաւորական, Քաղաքական, Իրաւաբանական վարժարանք՝ որք մեծաւ մասամբ Սուլթան Համիտ Բ. Բարենորոգիչ կայսեր օրով ու ընորհիւ հաստատուեցան՝ Արքունի Բժշկական հնագոյն վարժարանին հետ այսօր ամեն ճիւղի համար մարդիկ կը պատրաստեն, մինչ մայրաքաղաքիս եւ գաւառաց մէջ կ'աւելնայ նախնական եւ երկրորդական երկսեռ վարժարանաց թիւն։ Հայոց ազգին համար յոյժ պատուարեր բան մ'է թէ սոյն ամեն վարժարանաց մէջ բարձրագոյն ուսումներ աւանդելու կարող անձինք

կ'ընծայէ Բարեխնամ կառավարութեան, որ գրկաբաց կ'ընդունի, կը գնահատէ, կը վարձատրէ զայնս։ Ծառալով մեծ Հայ օրաթերթի մը կը հաշակէր թէ ապիկար մարդիկ միայն վարժապետ ու խմբագիր կ'ըլլան։ Մեզի որ կառավարութիւնն ալ կը քաջալերէ եւ կը վարձատրէ հետեւեալ ապիկարագոյն անձինքն (1)։ Անդրանիկ սէյ Կրճիկեան՝ ուսուցիչ Բնագիտութեան ի Թըլկիէ, Անտօն Թէլեան՝ օգնական Յոհաննէրէնի ի Սուլթանիէ, Գէորգ Աւտալեան՝ նոյն ի Միլքիէ, Երուանդ Ոսկան՝ ուսուցիչ Քանդակագործութեան եւ Տնօրէն Գեղարուեստից վարժարանին, Թովմաս Թերզեան՝ Գաղղիերէնի եւ Հայերէնի ի Հարպիէ եւ ի Սուլթանիէ, Կարապետ Շահպազեան՝ Առեւտրական օրինաց ի Միլքիէ եւ ի Հուգուգ, Ճիվան Անանեան՝ օգն. Փորձառական Բժշկութեան, Մինաս Էֆէնտի՝ կենդանեաց բժշկութեան, Միքայէլ Յօրտանանեան՝ Փորձառական բժշկութեան ի Թըլկիէ, Միքայէլ Փօրթուքալեան՝ Ելեւմտական Տնտեսագիտութեան ի Միլքիէ, Մկրտիչ Հէքիմեան՝ Անատոմաբանութեան Յիսման եւ Մէտտին, Յակոբ Մանտանեան՝ Իրաւագիտական բժշկութեան ի Թըլկիէ, Յակոբ Պօյաճեան՝ Քանակագիտութեան ի Միլքիէ, Յարութիւն Յովհաննէսեան՝ օգն. Յոհաննէրենի ի Սուլթանիէ, Յովհաննէս Սաքըլեան՝ Քաղաքական Տնտեսագիտութեան ի Միլքիէ, Յովհաննէս Գարկեան՝ Տարրաբանութեան ի Հարպիէ, Յովսէփ Եուսուֆեան՝ Հանրահաշուոյ եւ Եռանկիւնաչափութեան ի Միլքիէ, Նշան Ղազարեան՝ Տարրաբանութեան ի Թըլկիէ եւ ի Միլքիէ, Նապարէթ Խաչերեան՝ Գաս-

(1) Այբենական կարգաւ։

ժական օրինաց ի Հուգուզ, Սերվիչէն էֆէնտի՝ Պատուական ուսուցիչ ի Թըլսիմ, Վահան Մանուէլեան՝ Ներքին Ալատարանութեան ի Թըլսիմ, Վիչէն Հոգոցեան՝ Բնական եւ Միջազգային օրինաց, Վիչէն էֆէնտի՝ Տոմարակալութեան ի Միլքիմ, Տիգրան Եուսուֆեան՝ Համարակալութեան կանոնաց ի Հուգուզ (1)։ Ապիսի՛ մարդիկ, յորոց ոմանք ուղղիչ եւ վարիչ են այն մեծածաւալ օրաթերթին՝ որ տիրացու անուամբ կը հեղնէ եւ կը թշնամանէ վարժապետներու։ Անտարակոյս վարժապետական դասուն մէջ թերեւ անձինք կան. այլ ո՛ր դասուն մէջ չը կան. ազդանուէր այն մեծ թերթին մէջ թերեւ ճիւղ մ՚ալ կայ — զոր հեռւ չինէն արհամարհել. կը ցաւիմ միայն թէ նկարագիրով ալ յոյժ թերեւս է մշակօղն այդ ճիւղին։ Վարժապետաց ու գրագիտաց կարեւորութեան վրայ մոռադիր չեմ հոս ճառ յօրինել. կրկին կարդացէք այս նիւթին վրայ Պէրպէրեանի դեղեցիկ ճառն՝ առ Սամաթիացիս ուղղուած։

Աղգային կարեւորագոյն անցից վրայ ալ չը պիտի՞ խօսիմ։ — Հանգիստ երուսաղէմայ Սրբազան Պատրիարքին. վըդովելո՛ւմ՝ կամ՝ ողիկրատական խնդրոյն առթիւ՝ ընդհանուր աղդին. Աւաջնորդական խնդիրն հուսկ ասա կը լուծուի եւ ի Տարօն կը վերադառնայ Դրիդորիս եպիսկոպոս Ալէքճեան՝ ուր Խրիմեան Սրբազան Հայրիկ կը յաջորդէ Իւսկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ քարոզչութեան համար. եղիազար Մոսրատեան կը փորձէ՝ վարժապետներն ի ժողով հրաւիրելով՝ վերաիազմել վարժապետական միութիւնն. Մեծմոռաց Ախպարի

(1) Այս տեղեկութիւնք քաղուած են Ազգային Հիւանդանոցի Ընդարձակ Օրացոյցէն, որ սկսած է վաճառուիլ

հայերէն տպագրութիւն մ'ալ կը հրատարակուի՝ խմբագրապետութեամբ Տ. Մինաս Գափամաճեանի. Այն ինչ հիմնուած՝ կ'ընդարձակի Գիտական Շարժումն. Այս կը տեսնեն Գիտարարք ի Հերոնիմոս Էֆէնտի Բարսեղեանէ՝ հեղինակ Աստղագիտութեան, եւ Ուղեցոյց կանանց եւ օրիորդաց ի կեանս առտնին եւ ընկերական՝ դերմաներէնէ թարգմանեալ ի ձեռն Մ. Կ. Նազիկեան Էֆէնտիի՝ անդամ Սրտաքին Թղթակցութեան Դիւանին ի դուռն Սպարապետութեան. կը ծանուցուի թշուառներու թարգմանութեան պատկերազարդ տպագրութիւն. կխօսուի նորօրինակ Հանդիսի մը հրատարակութեան վրայ, որ ծայրէ ծայր գրաբար պիտի խմբագրուի (կ'ըսուի) ձեռամբ Մխիթարեան վանուց միաբանից եւ արտաքին գրաբարագէտ (կամ մանաւանդ) գրաբարեան հեղինակաց, — եւ որ անշուշտ չը պիտի հրատարակուի առ ոչինչ պատճառաւ զի Մխիթարեանք իրենց Բազմավէպն իսկ աշխարհաբար կը գրեն եւ զի գրաբարին նորն ալ յարգի չէ դինիին նորին նման։

Զը յիշեր՝ անցեալ տարի թէ առջի տարին, տէրս Տպարանին մէջ խոշոր երկաթագիր տառերով չարել տուած է հետագայ բառերն «Բացումն Ընծայարանի եւ Կեդրոնական վարժարանի։» Շարժումի մէջ այդ աւետաւոր տողն ի՞րը արդեօք պիտի ըսուի։ —Ամեն պարագայի մէջ, Գրաբար Հանդիսին ծանուցմանէն յառաջ անշուշտ։

Գրասէրին կառուն կը հնչէ ներկայ Յիշատիրն՝ ողբալով մեծ բնապատում Մինն-Լուսաւորսն, որ մահն է մին ի կորեւորագոյն եղելութեանց գիտական աշխարհին։ Արտասուելի են նաեւ վիպագո

Պօննէ Ֆռանսացի եւ Դօռիճիանի Իտալացի անտեսագէտք, որպէս եւ Բաստիալ Տիւբուա հմուտ ու համակրելի հրապարակագիրն։ Եթէ հարցուէր ինձ թէ սոյն արդիւնաւոր անձանց ո՞րն ամենէն աւելի արժանի է արձանի, պիտի պատասխանէի անշուշտ· — Միլն Էտուարս· ոչ միայն դի դոցա մէջ մեծագոյն անձնաւորութիւնն է նա, այլ մանաւանդ դի նաւիրեց իւր կեանքն յուսումնասիրութիւն կենդանեաց· Ողբացեալ բնագէտն կը սիրէր նաեւ կապիկներն, — այդ գէմ, աւաղ, այնքան հակակրութիւն ունի Պէչիկիճաչի պերճաշուք տրքեպհոգոսն։

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Ի ՄԻԱՑԵԱԼ-ՆԱՀԱՆԳՍ

Բ

Ի Միացեալ-Նահանգս նախնական կրթութեան մէջ նախ եւ յառաջ աչքի զարնող բանն է՝ գրկեթէ անհուն այլազանութիւնն որ անդ կը տիրէ։ Բնաւ միակերպութիւն· ատուերն լսկ չկայ կեդրոնացման։ Որպէս ի Ֆռանսա, չկայ անդ նախարարութիւն եւ ելեւմուտք հանրային կրթութեան։ Տեղական կամ դաւառապատկան բան մ'է կրթութիւնն, որ ձեւօք ու հանգամանօք կը փոփոխի Նահանգէ Նահանգ, գրեթէ թաղէ թաղ։ Հոս, զոր օրինակ Նիւ-Եորքի Նահանգին մէջ, դասատուք գրեթէ բոլորն ալ կիներ են, մեծաւ մասամբ չամուսնացած· 7,000 մարդու դէմ 24,000 կին· Այլուր, հարաւային Նահանգաց մէջ, հակառակն է։ Այսինչ կոմսութեան մէջ

բալուս վարժարանք խառն են՝ ուր աղջիկ ու մանչ միասին կը կենան. այլ կոմսութիւն մը կը մերժէ կամ կը վարանի թէ՛ ընդունելու թէ՛ ընդհանրացնելու այդ դրութիւնն։ Հոս դասատուք լաւ կը վարձատրուին. այլուր հեղնական վարձ մը կ'ընդունին. ամսականաց միջինն՝ արանց համար՝ մինչեւ 26 տոլլարի (650 դահեկան) մօտ է Հարաւային Դարօլինի մէջ, եւ 102 տոլ.ի կը բարձրանայ Մասաչուսէթի մէջ։ Կանանց համար, ղոր օրինակ 25 կամ նոյն իսկ 24 տոլ. է Վիրճինիայի կամ Հարաւային Դարօլինի մէջ, եւ Էրիզօնայի ու Նէվատայի մէջ 68 եւ նոյն իսկ 76 տոլ.։ Դիւղական աղքատիկ վարժարանի մը մէջ դասատուին ամսականն է 15 տոլ, եւ այն՝ հինգ ամիս միայն տարւոյն մէջ. մինչդեռ Պօսդօնի մէջ ուսուցիչներ կան՝ որք 3,000 կամ աւելի տարեկան կ'ընդունին։ Հոն բարձր դպրոց (high school) կոչ որ գրեթէ երկրորդական դպրոց մ'է, ուր աշակերտք կ'ուսանին օտար լեզուներ ու մինչեւ լաւիներէն. եւ անդրադտնի արեւմուտքի (far west) մէջ անաստիճան դպրոց (ungraded school) կոչ, յորում ուռկոբսորպաց եւ կիսահնդկաց տղայք ոչ այլ ինչ կ'ուսանին բայց եթէ՝ որպէս կ'ըսուի հոն՝ «երեք R երն», այսինքն reading, writing, reckoning, ընթերցում, գիր, թիւ։

ԹՈՐՈՍ ՊԷՅ ԱԶՆԱՒՈՒՐ(1)

ԵՂԵՐԳ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ոչինչ ստեղծանի, ոչինչ եղծանի։

Ա.

Հանդիպակաց ափանց մեկնեալ գանգիւն յամր,
Սեւափետուր Թեւօք յայերս ընթանայ.
Մահկանացուաց համայն բանայ գշրթունս համր,
Եւ արտասուօ՛ք զաչս համօրէն մարց Թանայ։

Առաւօս է. չէի՛ զարԹած այսքան վաղ...
Ցասիական բարձանց Թրաւ խոր գանգիւն.
Ի՛ ի խորս հոգւոյս հընչեալ՝ զարԹոյց զիս, աւա՛ղ,
Ասելով. «Ե՛լ. Է՛ւ նա յանգա՛րԹ մըտաւ քուն...։»

Մահագեկոյց Թրչունն ի սեա՛ւ Թեւս անտես՝
Կապոյտ երկնից տակ շրջեցաւ մինչ կէս օր,
Տարածեալ գոյժ հովտէ հովիս ՀԷ—Բանտէս,
Ո՛չ, լայնարձակ երկրէս չըւեց արիաւոր

Պատանի մը՝ յաշխարհն ի մռայլ, անծուկ, խոր,
Զարմէ խօսի մարդ ըզմայլմամբ կամ սոսկմամբ,

---

(1) Սոյն յուսալից պատանին, որդի Պետական Ճարտարապետ Վահեմաշուր Յովհաննէս էֆէնտի Ազնաւուրի, եւ որ պաշտօնապէս հօրն օգնական Ճանչցուած եւ ատիճան ընդունած էր, մեռաւ անցեալ տարի Սեպտեմբեր 10ի գիշերն։ Առաւօսուն Ս. Խաչ եկեղեցւոյ զանգակն սկսաւ հնչել յամր յամր մինչեւ կէսօր՝ ցըվերջ պատարագին, զոր հանգուցելոյն հոգւոյն համար կատարեց Գրիգորիս եպիսկ. Ալէաճճեան. յետոյ տեղի ունեցաւ յուղարկաւորութեան հանդէսն։ Երեկոյին՝ վերադառնալով ի Պէշիկթաշ՝ գրեցի սոյն հատուածս, զոր յայնժամ չը հրատարակեցի, մտադիր ըլլալով զայն դնել Հաւաքածոյի մը մէջ, որ Ա-սիական ընկերութեան ծախիւք պիտի տպագրուէր եւ պիտի պարունակէր մէկ մէկ ոտանաւոր արդի բանաստեղծներէն։ Այդ գազափարին գործադրութիւնն յետաձգուելով, այսօր Հանդիսիս մէջ կը հրատարակեմ եղերգս, որ ցո՛ւրտ է դամբանին պէս։

Դեհնն կամ դրախտ կոչեալ հողն այն միջնափոր՝
Ոյր չափն ամեն... վե՛ց ոտք ընդ արեգակամբ։

Հողովն ընդ սեաւ ունի տարած աշխարհն այն.
Աշխարհ փայտեա՛յ՝ ոտք ու կէս լայն, ոտք մը բարձր.
Սիրտն անդ ղըլայ մարդոյն, շըրթունք չունին ծայն.
Դիւզ, ջերմ մարմինն յոսկր անդ զառնայ ցուրտ ու կարծր։

Անդ փո՛ս աչօք մարդն հայի՛ վեր, արեւուն.
Ջեւինքն են բաց, որպէ՛ս Ձէ կայր նա յաղօթս.
Թոքերն, երակք, ընդերք, մըկունք եւ արիւն,
Աղիք, ըղունգք, համայն ըընդա՛ծ են ի յօդս։

Անդ փարելի՛ ծոց կուսական, այտ եւ ուսք,
Փոխին տակաւ յորդունս, ի հող, ի փոշի.
Ո՞ւր ոսկի հերքն, հերքն ո՞ւր են նուրբ, զոր սընդուսք
Երփնանըկար պարուրէին քոլորշի։

Ա՛հ, փըչեցան, հալեցան, անհետացա՛ն
Աչք կարկհան, խրնկարոյր ծոցք, վա՛րդ բերնիկ.
Ո՞ւր ըստեանց կաձն, ո՞ւր ակնարկիք հըրացան.
Ո՞ւր շըրթանց մեղրն, ո՞ւր չըքնաղ կինն երանի՛կ։

Ա՛հ, քարին տակ, հողոյ ծանծըր կուտից տակ,
Որդանցն անտես ընդ ատամամբք սըրածայր,
Եւ ընդ ոտիւք բի՛ւր անցորդաց անգիտակ,
Վերածուէի՛ն մեր սիրելիք. մահ ցընծա՛յր։ --

Մա՛հ... Այլ ո՞վ է. չիք մահ, չիք կեանք, չի՛ք Աստուած.
Կամ մանաւանդ զնամայն Աստուած փոխէ յար.
Էիր հիւլէ, եղեր մարդ, այժմ ես զանգուած
Գորշ ու տըգեղ, տրտմատեսիլ, որդնահար։

Այլ մարմնեկիդ մասունք ցրուեալ ի տիեզերս,
Կեան ի յերկրի, յայերս անգոյս, ո՛ւր յերկինս.
Եւ մեք ի զո՛ւր դամբարանին ցուրտ յեզերս
Լամք՝ ի մեր գիրկս ըզքեզ կոչեալ ողբագի՛նս։